

Stichting wil reconstructie

Herbouw Paleis voor Volksvlucht?

Op 17 juni 2002 werd in het VPRO-televisieprogramma *Flogiston* de 'Stichting voor de herbouw en exploitatie van het voormalige Paleis voor Volksvlucht te Amsterdam' opgericht. Een breed gedragen initiatief, dat moet zorgen voor de reconstructie van het in 1929 in vlammen opgegane glazen industriepaleis. Daarbij inbegrepen reconstructie van de plantsoenaanleg op het Frederiksplein, en de in 1962 afgebroken galerij aan het Oost- en Westeinde.

Sinds het Paleis voor Volksvlucht in 1929 in vlammen is opgegaan, waren er regelmatig pleidooien voor herbouw. Niet alleen bij de bouw van De Nederlandse Bank (1968) en de toren (1984), maar ook in 1997 in verband met de Eurotop, toen architectuurcriticus *Max van Rooy* voorstelde de gelegenheid aan te grijpen

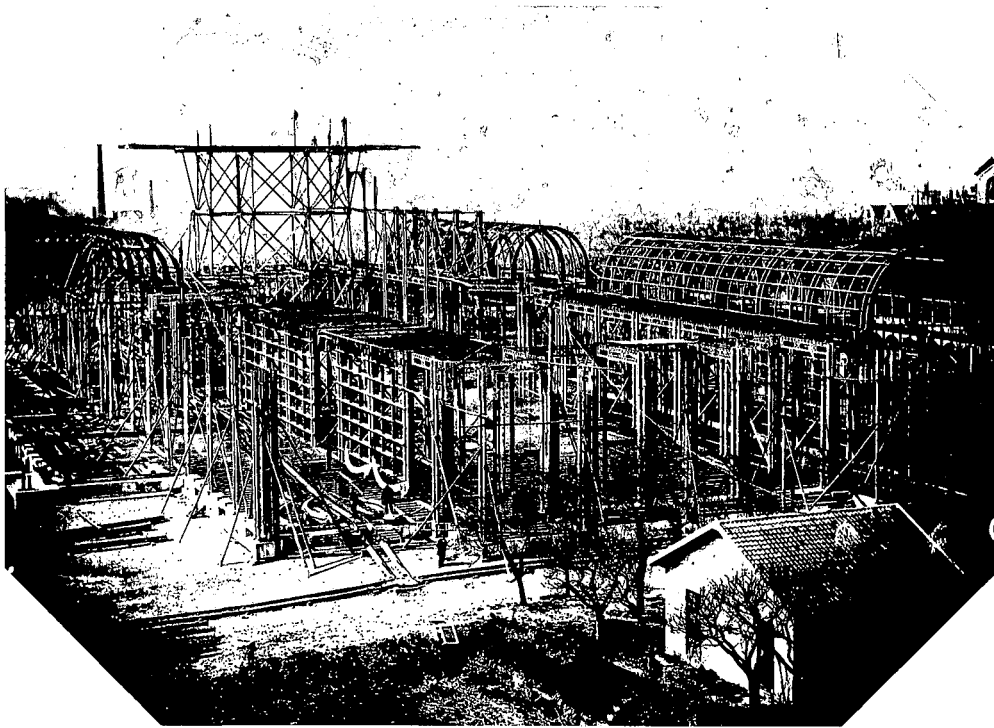
tot herbouw, onder het motto 'Paleis voor Eurovlucht'. Op 28 mei 2002 kwam tijdens een bijeenkomst in Sociëteit Arti te Amsterdam, de oprichting van de *Stichting tot herbouw en exploitatie van het voormalige Paleis voor Volksvlucht te Amsterdam* serieus ter sprake. Een prominent en gemêleerd gezelschap (onder meer kunste-

*Interieur Paleis voor Volksvlucht, ca. 1864.
Foto Gemeentearchief Amsterdam.*

naars, architecten, schrijvers, journalisten, musici, museumdirecties) was hiervoor uitgenodigd. In een speciale televisie-uitzending van *Flogiston*, gepresenteerd door *Wim T. Schippers*, werd de oprichting van de Stichting in aanwezigheid van een notaris een feit en met champagne beklonken. Veel bekende Nederlanders betuigden in het programma hun adhesie aan het plan, dat niets gemeen heeft met 'die afschuwelijke retrotrend. Dit is reconstructie, precies herbouwen', zei Schippers. Er werd een

Frederiksplein met Paleis voor Volksvlucht van architect C. Outshoorn, 1926. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

Het Paleis in aanbouw, ca. 1859. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

bestuur geformeerd, onder anderen bestaande uit *prof. E.G.J. Wennekes* (voorzitter), *prof. G. Mak*, *drs. K.M.T. Ex*, *H.J.A. Hofland* en *W.T. Schippers*. De Stichting stelt zich ten doel '...de herbouw van het Paleis voor Volksvlijt op het Frederiksplein te Amsterdam zoveel overeenkomstig de oorspronkelijke bouwtekeningen, en na herbouw de exploitatie van het Paleis voor Volksvlijt zoveel overeenkomstig de wijze waarop dit gebouw destijds geëxploiteerd werd.' Verwezenlijking van haar doel zal bestaan uit '...het doen van onderzoek, het enthousiasmeren van het publiek en de gemeente Amsterdam, alsmede het bijeenbrengen van gelden.' 'Wij zijn geen actiegroep, maar een stichting van mensen met een plan, een idee. En dat blijkt een draagvlak te hebben', aldus Schippers. Zoals ook blijkt uit het overleg dat momenteel gevoerd worden met de bevolking, de politiek en De Nederlandsche Bank (D.N.B.). De Stichting kreeg kantoorruimte met personele bezetting aangeboden op het Frederiksplein 12 met uitzicht op de Bank, die op termijn plaats zal moeten maken voor het Paleis. De medewerking van D.N.B. is hierbij onontbeerlijk. Uit eerste overleggen met de bankpresident is gebleken, dat men niet onwelwillend tegenover het plan staat. In het bankgebouw zal vanaf 1 december a.s. een tentoonstelling over het Paleis voor Volksvlijt plaatsvinden. In het Amsterdams Historisch Museum worden nu drie-dimensionale objecten, waaronder een replica van het koepelbeeld *De Faam*, ter herinnering aan het Paleis voor Volksvlijt, getoond. Voorts zal de in samenwerking met het

Gemeentearchief georganiseerde expositie, die tijdens de Museumnacht van 2 november jl. in het gebouw van De Bazel aan de Vijzelgracht te zien was, in de Zuiderkerk ten toon worden gesteld.

Sarphati's

'Worden er dan geen Sarphati's meer geboren?' Een retorische vraag, die vanaf 1955 doorklinkt in een gestage stroom van artikelen in het tijdschrift 'Ons Amsterdam' tot nu toe, anno 2002. Bewondering voor de sociaal bewogen geneesheer *S. Sarphati* (1813-1866) als 'stichter van het nieuwe Amsterdam' voert de boventoon. Op tal van gebieden, zoals broodvoorziening, geneeskunde, onderwijs, stedenbouw en stadsreiniging, ontplooidde hij initiatieven. Medio 1851 vertrok hij met een koninklijke opdracht naar Engeland, Frankrijk en België, om de armoede van het proletariaat te onderzoeken. De wereldtentoonstelling in het Crystal Palace Hyde Park in Londen maakte grote indruk op hem, waarna hij zich ernstig voornam, 'zoo God hem de krachten verleende, Nederland, Amsterdam te versieren met een Paleis voor Volksvlijt, een waardig tegenhanger tot het Paleis in 't Hydepark.'

Ter voorbereiding van dit plan als onderdeel van een nieuwe stadsuitleg van 100 ha. (binnen en buiten de Buiten-Singel), stichtte hij in 1852 de 'Vereeniging voor Volksvlijt'. Het bevoorwaarden van de nijverheid door het organiseren van verscheidene tentoonstellingen stond voorop, terwijl de uitgave van een tijdschrift, getiteld 'De Volksvlijt' het belang van een blijvend tentoonstellingsgebouw onderstreepte. De beoogde gronduitgifte van terreinen om en nabij de toenmalige Utrechtsche poort eisten jarenlange onderhandelingen met de gemeente,

Column

De boerderij

Een opmerkelijk verschijnsel rukt op: met het afnemen van het aantal agrariërs in ons land neemt het aantal woningen voor deze beroepsgroep hevig toe. Overall kom je ze tegen. Niet alleen op het platteland, maar vooral in nieuwbouwwijken en op uitbreidingslocaties schieten ze als paddestoelen uit de grond. Boerderettes worden ze in architectenjargon genoemd: nieuwe kitchboerderijen die bewoond worden door mensen die graag in iets echt romantisch van vroeger willen wonen.

Ineens staat het er: een oud boerenwinkje met schuiframen en een ouderwets bovenlicht boven de voordeur en met een puntdak dat van voren en achteren is afgeschuind. En natuurlijk voorzien van de even nutteloze als gezellige roeden in de ramen. Iets dat er uit zou moeten zien, of in ieder geval die intentie heeft, dat het er altijd al zo heeft gestaan, daar wint het surrogaat het van de realiteit. Is dat erg? Ja. Dat is erg op die plekken waar noch het verleden noch het heden ook maar een spat herinnert aan de agrarische geschiedenis. Daar zijn de nieuwe oude boerderijen misplaatst. En vallen daardoor des te meer in het oog. Er ontstaat een architectuur die, juist omdat de verschijningsvorm zo sterk aan een specifieke plek en omgeving gelieerd is, wezensvreemd is. Begrippen als plaats, context en identiteit verliezen hier compleet hun betekenis.

Maar er mankeert meer aan de nieuwe oude boerderijen. En dat is hun uiterlijk. Verhoudingen binnen de gevelopeningen en de aan- en uitbouwen zijn zoek, raam- en roedenprofielen zijn te grof en te zwaar en bijna altijd is er die curieuze voorkeur voor te lichtgekleurde gevels in combinatie met rode of zwarte betonpannen. Ze zijn bloedeloos. Reden waarom de nieuwe oude boerderijen ook op het platteland de dood in de pot zijn.

Mariëtte Polman

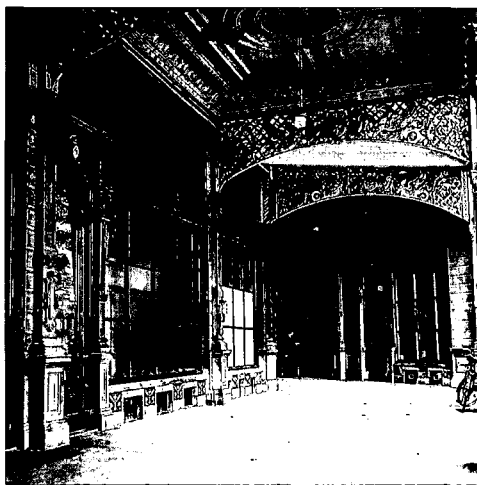

zelfs nadat Sarphati op goedkeuring en bescherming van het staatshoofd kon rekenen. De komst van architect *Isaac Warnsinck* als wethouder Publieke Werken zorgde voor een doorbraak. De grond werd in concessie gegeven, terwijl ook de financiering van de grond kwam door het uitschrijven van een geldlening voor een bedrag van f 1 miljoen, dat reeds in één dag voltekend was en waarvan 80% door de Amsterdamse bevolking bijeengebracht werd. Onmiddellijk besloot men in 1856 tot het uitschrijven van een prijsvraag voor het oprichten van een tentoonstellingsgebouw. Drie architecten, waaronder de wethouder zelf, *B. de Greef Jzn.* en *A.N. Godefroy*, formuleerden in 1857 de ontwerpogave. Geen van de tien inzenders won, waarop in 1858 op voorstel van 'Directeuren door de Raad van Toezigt', architect-ingenieur *Cornelis Outshoorn* de opdracht werd toegewezen. Klaarblijkelijk geen toevallige keuze, hoewel zijn rol vaak onderbelicht is gebleven.

Architect-ingenieur C. Outshoorn (1810-1875)

Cornelis Outshoorn werd in 1810 te Nieuwveen geboren. Hij volgde een opleiding als timmermansgezel in Leiden en werd vervolgens meester in de smidse van de Koninklijke Stoomboot Maatschappij in Feijenoord. In 1838 trad hij in dienst van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (H.I.J.S.M.) onder ingenieur-directeur *F.W. Conrad*. Opgeklommen tot hoofdopzichter had hij in de periode 1843-1847 'een werkzaam aandeel' in de bouw van de stations Amsterdam Willemspoort, Haarlem, Leiden, Den Haag en Rotterdam. Zijn kennis en vaardigheden blijken uit de belangrijke technische verbeteringen, die hij in Conrads ontwerpen voor kraan- en rolbruggen aanbracht, o.a. kraanbrug over de Delfshavensche Schie, Rotterdam. Modellen hiervan werden ingestuurd naar de Londense Wereldtentoonstelling van 1851, terwijl hij samen met Conrad ook een prijsvraagontwerp inzond voor een 'ijzeren' tentoonstellingsgebouw ten behoeve van dezelfde wereldtentoonstelling. Een 'eervolle en gunstige onderscheiding' viel hen ten deel, die Sarphati en de zijnen in Londen en Amsterdam niet kan zijn ontgaan. Na het vertrek van Conrad in 1855, werd aan Outshoorn het beheer van alle technische aangelegenheden van de H.I.J.S.M. opgedragen. In 1854-1855 bouwde hij een Post- en Telegraafkantoor (gesloopt 1894) op de plaats van het voormalige hoofdkantoor in Amsterdam. Hij verliet in 1857 de H.I.J.S.M. Na de verkregen opdracht voor het Paleis voor Volksvlijt, verbouwde hij in Amsterdam het woonhuis van bankier *E. Fuld*

< *Interieur Paleis voor Volksvlijt, ca. 1864.*
Foto Gemeentearchief Amsterdam.

De 'Galerij', in neo-renaissance stijl gebouwd door architect A.L. van Gendt, vlak voor de sloop, 1960. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

(tevens lid van de 'Vereeniging') aan de Keizersgracht 452 (1859), en in opdracht van steenkolenhandelaar *C.J. Fodor* in 1861 het pakhuis 'Het Spook' tot het museum 'Fodor'. Outshoorn bedient zich in zijn werk van een overwegend Franse neo-renaissancistische stijl, die o.a. tot uitdrukking komt in het Amstelhotel (1863/67) en de identieke huizenrijen aan het Oost- en Westeinde (1865/66) in Amsterdam. Beide vormen een essentieel onderdeel van Sarphati's uitbreidingsplan. Stedenbouwkundig werk van Outshoorn blijkt uit een ontwerp in de omgeving van de Dam voor de aanleg van een 'aanzienlijke' hoofdstraat en een nieuwe 'centrale burgerwijk' (1866; samen met *J.L. Kuinders*). Andere werken van zijn hand zijn Sociëteit 'De Witte' in Den Haag, Oranje Hotel in Scheveningen (1869/ gesloopt 1947), Opleidingsinstituut voor adelporsten Willemsoord in Den Helder (1869/70), Hotel Groot Berg en Dal bij Nijmegen (1871/gesloopt 1970), kantoorgebouw voor de bankiers *Wertheim en Gompertz* in Amsterdam (ca.1870-1875), buitensociëteit in Arnhem (1873) en Asyl voor Oude en Verminkte Nederlandsche Zeelieden in Den Briel (1873-1875). In 1875 werd hij uitgenodigd een ontwerp voor het Rijksmuseum te maken. Zijn overlijden in Amsterdam verhinderde dat.

Het ontwerp (1864)

Onder het motto 'Het strekke tot roem van Nederland' presenteert Outshoorn in 1858 zijn unieke paleisontwerp als eerste in Nederland uitgevoerd gebouw met een volledig ijzeren draagconstructie. Een 'lievelingsstudie' waarbij zijn ingenieurskunst goed van pas kwam. Het is een uitwerking van het eerdere 'ijzeren' ontwerp, terwijl ook het Crystal Palace als inspiratiebron gold. Voor de bovenbouw van het paleis werd hoofdzakelijk een ijzeren skeletbouw met glas toegepast. Hiervoor werd een

aanzienlijk aantal typen kolommen, schinkels, spanten en liggers gemodelleerd en gegoten door een keur van Nederlandse bedrijven. Rijker in variëteit dan het Crystal Palace. De plattegrond van het Paleis heeft een rechthoekige basisvorm van 126 meter lang en 81 meter breed met getrapte uitbouwen aan vier zijden. De hoofdvorm bestaat uit een middenschip, twee zijbeuken en een kort dwarschip.

De projectie van het symmetrische ontwerp moet de architect toch wat hoofdbreken hebben gekost. Immers de Utrechtsestraat, waarop de hoofdingang geprojecteerd wordt, staat niet haaks op de Weteringsschans waarop de kopgevels met toegangen hun oriëntatiepunt vinden. Een lichte wijking van het gebouw is hiervan het gevolg.

De onderbouw van het paleis was gereserveerd voor o.a. woningen van beampten, keukens, verwarmingsruimten. De begane grond bevatte de grote zaal met aan weerszijden de bijzalen en aan de zuidzijde de 'verschingszalen'. De prominente hoofdingang met een corridor voor rijtuigen verschaft toegang tot de vestibule en vervolgens tot het middendeel van de grote zaal met omlopende galerij. Licht stroomde binnen door de overkapping van het middenschip en de boogvensters van beide kopgevels. Gietijzeren kolommen voorzien van byzantijnse decoratiemotieven zorgden voor een lichtheid in constructieve zin en flexibele inrichtingsmogelijkheden. Het middelpunt van het gebouw werd gemarkeerd door een majestueuze ellipsvormige koepel, een esthetisch gekozen oplossing voor het dwarschip. De koepel werd bekroond door een verguld Victoriabeeld met fakkel en krans van de Belgische beeldhouwer *J.J. Jacquet*, getiteld 'De Faam'.

In 1870 werd besloten rond het Paleis aan de zuidzijde een plantsoen- en tuinontwerp van *P.L. Zocher* aan te leggen. In 1882 bouwde architect *A.L. van Gendt* een fraai overdekte winkelgalerij om de tuin van het paleis in een Italiaanse neo-renaissancistische stijl (1962 gesloopt). Een voorplein met fontein aan de voorzijde kwam in 1892 tot stand.

Sarphati's negentiende eeuwse stadsuitleg was bedoeld als een 'sierlijke' verrijking waardig aan Amsterdam; een visie van ongekende 'Hollandse' allure die op het Frederiksplein gestalte had gekregen en die uiteindelijk door de wrede plaatsing van de Nederlandse Bank de nekslag werd gegeven. Tijd om de schade te herstellen en de herbouw tot een uniek nationaal project te verheffen.

Drs. K.Z. Messchaert is free-lance architectuurhistorica te Amsterdam, verricht onderzoek en publiceert op het gebied van stedenbouw en architectuur.